

KAOS İÇİNDE BİRLİK Mİ, BİREYCİLİK Mİ?

Oktay Taftalı

Özet: “Komşuluk ilişkileri *modernizm*le birlikte son bulmuştur”, “iletişim ve medya çağında her an herkesle iletişim kurabiliyoruz”, “bilgi toplumunda her türlü bilgi, her an elimizin altında”, “bugün ulaştığımız ileri demokrasi *Aydınlanma Çağı’nın* bir sonucudur”, “hizmet toplumunda, işçi sınıfı ortadan kalkmıştır” gibi ifadelerde, aynı zaman diliminde yer alan, aynı toplumdaki veya benzer toplumlardan mı söz ediliyor?

Anahtar Kelimeler: Kaos, birey, bilgi toplumu, aydınlanma, demokrasi, modernizm

Unity In Chaos Or Individualism?

Abstract: *Are those the same or similar societies in the same period of time, that are being mentioned with expressions such as “Neighbourhood ends with modernism”, “we can communicate with anyone we like, at any time we like, in new communication and media age”, “all kinds of information, is right there, close at the hand, in knowledge society”, “Today’s advanced democracy is the result of the age of enlightenment”, “working class had been disappeared in service society”?*

Keywords: *Chaos, individual, knowledge society, enlightenment, democracy, modernism.*

Hegel’e göre felsefenin ödevi, içinde yaşanan zamanı düşüncede kavramaktır. Eğer bu iddia doğruysa, insanın içinde yaşadığı zamanı kavraması için, felsefe bilmesi; teoriye hakim olması yeterli değildir. Zamanı düşüncede kavramak, bir düşünce eylemi; bir uygulama olduğu için, insanın bizzat düşünce geliştirmesi, somut ve tikel verilerin benzer özelliklerinden yola çıkarak soyutlamalar yapması, yeni kavramlar geliştirmesi, kısaca felsefe yapması; teori üretmesi gerekir. Tarihin değişik zaman dilimlerinde ve değişik coğrafyalarda bu işi üstlenen, zamanını ve kendinden önceki ya da sonraki zamanları da anlamaya ve tanımlamaya çalışan birçok düşünür sayabiliriz.

Ancak Hegel’in iddiası düşünce tarihi bakımından uygulamada yaygınlık kazandığı oranda, paralel olarak başka bir sorun daha yaygınlık kazanmaya başlamıştır: düşüncenin öznelliğinde ifadesini bulan ve aynı zamanı, aynı olay ve olguları kavramaya veya tanımlamaya çalışırken, ortaya çıkan farklı, hatta karşıt kavram ve görüşler dolayısıyla maruz kalınan karmaşa; yani kaos.

Hemen somutlayalım: biyolojik yaş ya da kuşak itibarıyla tanık olduğumuz veya biraz öncesi biraz sonrasıyla kestirebildiğimiz şu zaman dilimini,

onun öznesi olan dönem insanını ve toplumunu düşüncede kavradığını ve öylece tanımladığını iddia eden, aşağıdaki kavram ve sıfatların hangisi hakikati yansıtmaktadır?

Sözgelimi, zamanımız, modernizmi konu edinen ideologlar uyarınca *“modern zamanlar”*’dan bir dilim midir; modernite ve modernizm zamanı mıdır, yoksa postmodern zaman mıdır? Veya diyelim ki, Aydınlanma ideologları açısından Aydınlanma’nın hangi evresindeyiz, yoksa Aydınlanma bitmiş midir, bittiyse ne zaman? Yoksa iletişim ve medya çağında mıyız ya da bilgi toplumunda mıyız? Bir ara endüstri toplumuyduk sonra uzay ve atom çağındaydık, sahi onlar ne oldu, öyle sessiz sedasız bitip gittiler mi? Şimdi endüstri ötesi topluma; hizmet toplumuna ulaştığımız söyleniyor. Bu arada acaba hepsinden önce var olan tarım toplumuna ne oldu, insanlar hizmet mi yiyip içiyorlar? Tüm bunların yanı sıra tarihin sonunu getirenlerin, medeniyetleri çatıştıranların, *“üçüncü dalga”* diye bir şey iddia ettikten sonra, bir daha asla adını duymadıklarımızın hakkını yememek lazım. Yoksa unutmadan, yapısalcı ve post-yapısalcı söylemlere geri mi dönsek? Bu arada anılan tanım ve zaman dilimlerinin öznesi olan kuşakları da, x, y, z vb. şeklinde sıralamadan geçemeyeceğiz elbette. Yine dünyaya yön vermeye and içmiş liberal ve neo-liberal çeteleri, Leo Strauss öğrencisi neo-con’ların dünya ve toplum görüşlerini de yabana atmamak gerekiyor. Öte yandan bütün bu zaman ve toplum tanımlarının ötesinde belki hâlâ *“emperyalizm ve proleter devrimleri çağı”*’ndayız, niçin olmasın?

Birbirlerinden çok farklı düşünen birçok tarihçi, sosyolog ve filozofun yakın zamanlara ilişkin olarak sunduğu ve özetle sıralamaya çalıştığım yukarıdaki kavram-tanım, sıfat ve yakıştırmaların hangisi hakikati ifade ediyor? Biz nasıl bir zamanda yaşıyoruz ve bu tanımlardan hangisi, zamanımızın düşüncede doğru kavrandığını gösteriyor?

Ben zamanımıza ve toplumumuza ilişkin bir fikir ileri sürerken, yukarıdaki ifadelerden hangisini çıkış noktası olarak alabilirim? Veya zamanımıza ilişkin ileri süreceğim herhangi bir iddianın ikna ediciliği açısından hangisi işime geliyorsa onu mu esas almalıyım? Örneğin *“komşuluk ilişkileri modernizmle birlikte son bulmuştur”*, *“iletişim ve medya çağında her an herkesle iletişim kurabiliyoruz”*, *“bilgi toplumunda her türlü bilgi, her an elimizin altında”*, *“bugün ulaştığımız ileri demokrasi Aydınlanma Çağı’nın bir sonucudur”*, *“hizmet toplumunda, işçi sınıfı ortadan kalkmıştır”* gibi ifadelerde, aynı zaman diliminde yer alan, aynı toplumdan veya benzer toplumlardan mı söz ediliyor? Sıkça dile getirilen bu ve benzer ifadeler giderek toplumsal bir *“sinizm”*e dönüşen öznenin ne kadar ötesine geçebiliyorlar? Yok eğer hakikaten biz bu ifadelerin tanımladığı bir zaman diliminde yaşıyorsak, tek bir zaman dilimine bu kadar çok tanım ve sıfat yakıştırılması siz de yadırgatıcı gelmiyor mu?

Aslında zamanımızı, dünyamızın bu gününü tanımlayan kavram ve fikirlerin çokluğu, hiçbirisinin genelgeçer yetkinlikte olamayacağı sonucunu doğuruyor. “Eğer artık genelgeçer bir dünya ve insan sureti yoksa, elbette ne farklı politikalar arabuluculuk işlevlerini, ne de herhangi bir sosyal ilgi kendi hakikatini tayin edemez ve bunu genelgeçer olarak iddia edemez.”¹ Eğer genelgeçer bir dünya, genelgeçer bir insan ve tek bir zaman söz konusu değilse yukarıdaki iddiaların her birisi sadece belli bir zamanda, yerel anlamda ve yine yerel bir insan ve yerel bir toplum için geçerli olmalıdır. Öyleyse Orta Avrupa’nın; diyelim ki modernizmi, bizim için neden geçerli olsun ki? Avrupa Aydınlanmasından Araplara ne? Anglo-Amerikan liberalizmi Persler’e ne ifade edebilir? Batı Avrupa demokrasisini Rusya’da veya Afganistan’da aynen talep etmek mümkün müdür vb.?

Düşünce ne denli öznel olursa olsun, samimiyet, alçak gönüllülük, dürüstlük türünden etik bir sürece tâbi olmalıdır. Yoksa ileri sürülen iddianın şekline, retorikğin gereğine, kendi öznel niyetimize, nefsimizin talebine ya da genel anlamıyla “duruma göre”, zamanı ve toplumu hangi sıfat veya kavramla tanımlamak gerekirse torbadan onu çekip, söylemimizi veya iddiamızı o kavram üzerinden sürdürmek, ahlâki bir tutum sayılmayacaktır.

Yoksa buradan varacağımız sonuç: aynı zamanı kavramaya çalışan farklı düşüncelerin, gerek kavrayışlarının gerekse o kavrayış doğrultusundaki ifadelerinin etik sorumluluklardan bağımsız biçimde ve mecburen farklı olacağı mıdır? Ancak farklı düşünceler, farklılaştıkları andan itibaren “farklı, değişik, marginal” gibi sıfatların arkasına sığınarak, etik normların ötesine geçme meşruiyetini elde etmeye kalktıklarında yine etik bir duvara çarpmaları kaçınılmazdır. Öznelliğin tavan yaptığı gerçeğinden ötürü olsa gerek, artık aynı toplum içinde bile genelgeçer bir etikten söz edemiyoruz. Her sosyal kesim, çevre, cemaat kendi etiğini veya etiksizliğini tesis etmiş, pratik ve pragmatik amacına yönelik amansız bir faaliyet içinde görünüyor. Varoşların ve alt kültür gruplarının değer algısı, Etiler muhitiyle simgelenen çevrelerin etiği, x cemaatinin kuralları, y kurumunun ilkeleri, birkaç yüz bini bulan sokak çocuklarının arasındaki doğal hukuk, siyasi gelenek ve parti çevrelerinin nepotist esnek meşruiyet algısı vb. gibi birçok kesim kendi kompartımanında, kendi özneliği, kendi doğruları ve kendi “zaman kavrayışı” istikametinde varolmaya devam ediyor.

Sorguladığımızda hemen her dünya kavrayışının kendi etiğini de beraberce getirdiğini, başlangıçta olmasa bile, sonradan kurguladığını görüyo-

¹ Hans-Martin Schönherr-Mann: *Die Zivilgesellschaft als Utopie einer Konkreten Gemeinschaft: In Zivilgesellschaft zwischen Liberalismus und Kommunitarismus*, Hg. Emil Brix, Peter Kampits, Passagen Verlag, Wien, 2003, s. 111.

ruz. Düşünce dönekliğinin, hatta fikri ihanetin bile “*değişim, gelişim, olgunlaşma*” gibi kavramlar altında etik meşruiyet kazanabileceğini, bırakınız geçen yüzyılları, bundan otuz sene önce dahi tahayyül etmek mümkün değildi. Ama öznenliğin sınır durumlarında; yani bugün bu böyle.

Aslında tüm bu örneksemelerin ışığında, yaşadığımız zamanı “*öznenliğin ve sinizmin tavan yaptığı*” bir zaman dilimi olarak tanımlamak belki hayli gerçekçi sayılacaktır. Her öznenin nesneler dünyası karşısında takındığı tavır, onun durduğu yer, bakış açısı ve daha onlarca nedenden ötürü, öteki öznelerin tavrından farklı olabilir. Öyleyse biz de kendi konumumuz, yukarda sıraladığımız fenomenlere bakış açımız vb. nedenlerle içinde yaşadığımız zaman hakkında kendi özgün düşüncemizi ya da zamanımızı kendimize özgü kavrayışımızla ifade edebiliriz. Tarihte de bu böyleydi, ancak aradaki fark, geçmişte öznel düşüncenin müşterek davranışa yönelerek meşruiyet aramasında kendisini gösteriyor, toplumsal, kolektif eğilim ve davranışlar saygınlık ifade ediyordu. Oysa son yirmi-otuz yıldır artık bizde ve Batı’da durum tam tersi bir eğilim gösteriyor. San-ki ne kadar aykırı, ne kadar yadırgatıcı, ne kadar sözde “*tabu kırıcı*”, ne kadar tek benci ve hatta küstahsanız o kadar dokunulmaz ve revaçta oluyorsunuz.

Bunların yanı sıra içinde yaşadığımız bu zaman, bize, teknik olarak sistematize olmuş bir arz talep ortamının yaygınlık kazandığı özgül bir süreci dayatıyor. Fikir adamlarının kendilerinden ve düşünce yetilerinden önce, öne sürdükleri tezlerin reklamının yapıldığı, star sistemi gereğince, neredeyse Hollywood yıldızı üretimine paralel şekilde fikir adamı pazarlandığı zamanlardayız. Fazla değil bundan on beş-yirmi yıl önce akademilerde kendilerine her gün atfı yapılan fikir adamları bugün yerlerini başkalarına bırakmadılar mı? Bir zamanlar Sartre ve Camus vardı, sonra Althusser, Levi Strauss, Roland Bartes gündeme geldi, onlar varken Levinas anılmaz, Habermas tanınmazdı, şimdilerde ise Derrida ve Lacan çok moda. Ancak hemen hemen hepsi eş zamanlarda doğmuş ve yaşamış olan bu şahsiyetler arasında rastgele bir zamanlamayla kullanılıp tüketilenler piyasadan geri çekilmekte, fakat diyelim ki 1905’te doğmuş ve 1995’te ölmüş olmasına rağmen, yaşarken sırası gelmeyen Levinas gibi adamlar, ölüm-lerinden sonra bile zamanımız hakkındaki “*özgün*” düşünceleri sayesinde şöhret olabilmektedirler. Yukarıda kabaca sıraladığım örneklerden sonra, sözgeli-mi daha genç olmakla birlikte yoğun ve hızlı kullanım nedeniyle Slavoj Ži-zek’in de kısa zaman sonra modasının geçeceğini varsayabiliyoruz.

Bireyselleşen Düşüncenin Rantı ve Avrupa Merkezizetçiliği

Burada iç içe geçen iki sorunla karşı karşıyayız. Birincisi düşüncenin öz-nelliği dolayısıyla hakikatin kavranış ve ifade edilişinde ortaya çıkan karma-

şa, diğeri ise bu karmaşanın belli bir moda izleği oluşturmaya veya bir moda ve rant çizgisiyle örtüşmesi. Düşünce rantını, düşünürün doğrudan elde ettiği bir değişim değeri olarak değil, belli toplumların ve kültürlerin, belli amaçlar doğrultusunda yönlendirilmesini mümkün kılan tinsel bir etkinlik olarak tanımlamaya çalışıyorum. Ancak her tinsel etkinliğin sonuçta maddi bir karşılığı olabileceğini de şimdilik bir kenara not ediyoruz.

Yukarıda gelişigüzel sıraladığım kavram ve sıfatların hemen hepsinin kaynağının ve ana tartışma merkezinin, başlangıçta Batılı Akademiler olmakla birlikte, bunların bir süre sonra Batı dışı akademi ve toplumlar tarafından da içselleştirildiğini görüyoruz. En azından bizim ülkemizde bu böyle cereyan ettiğini kendi akademik yaşantımızdan biliyoruz. Avrupa Aydınlanması'nın sorunları, Batı Modernizmi'nin sonuçları, Batı'da post-modern durum, sanatta ve moda da Avant-garde'ın meseleleri, müzikte ve sinemada Underground'u izleyen eğilimler vd. sanki bizim bin yıllık kendi sorunlarımızımız gibi, içten ve içerden tartışılabilir. Ancak saptama, çözüm ve alternatif sunmak söz konusu olduğunda, yerli fikir geliştirmek yerine, yine sorunların kaynağı olan merkezlerin önerileri ister istemez öncelik kazanıyor. Aslında işin bu yönü gayet doğal, elbette bir sorunun çözümü hakkında, bizzat sorunun kaynağı ve sahibi olanlar, üçüncü şahıs konumunda olanlardan önce gelirler.

Burada parantez açarak çok tipik ve yakıcı bir örnek verebiliriz: kapitalist medeniyetin sorunlarını çözmek, o medeniyetin kendisi için öngördüğü alternatifler kapsamında mümkün olabilirdi, ama bu, sözgelimi feodal toplum ve kültür içinde yetişmiş Çinli Siyasetçiler'in boyunu aşmıştır. O nedenle bugün Çin, sorunlarını çözemediği kapitalizmin, en amansız uygulayıcılarından birisine dönüşmüştür. Kendi toplumunun sorunlarını başkasının gözlüğüyle değerlendirmenin sonucunda, çözüm de kaçınılmaz olarak başkasının hayat tarzından ithal edilecektir. Uysa da uymasa da. Böylesi bir bağlamda insanın ve toplumun mutluluğu henüz kimsenin umurunda bile değildir.

Kendi sorunlarımıza bakarken bize gözlüğünü ödünç veren Batı'da ise, elde edilen düşünce rantının sonuçları doğrudan "*pratik güç*" ve "*maddi hegemonya*" şeklinde ortaya çıkıyor. İrdelemeye çalıştığım düşünce rantının ölçütlerini, Avrupa merkezîyetçi bakış oluşturuyor. Michael Hardt ve Antonio Negri "*Multitude*" adıyla ortak kaleme aldıkları kitapta, ilginç bir örnek anlatıyorlar: P. Paolo Passolini ve Alberto Moravia birlikte Hindistan'a giderler. Her iki ünlü yazar da, Hindistan hakkında kendi bakış açılarını yansıtan birer kitap yazacaklardır. Moravia'nın yazdığı kitap, Hintliler ve Hindistan hiç bize (İtalya ve İtalyanlar'a) benzemiyor, bambaşka ülkenin bambaşka insanlarıyla karşılaştım tezini işlerken, Passolini tam karşıt tezi işleyen bir metin ortaya koyar. Ona göre ise Hintliler ve Hindistan aynı bize; İtalya'ya ve İtalyanlar'a benzemektedir. Bu ilginç durum karşısında Negri ve Hardt aşağıda-

ki yorumu yapıyorlar: “Şu sorulabilir, acaba her iki yol arkadaşı da aynı ülkeyi mi görmüşlerdi. Ancak birbirlerinin tam tersi olmasına rağmen her iki tepki de birbirini tamamlamaktadır. ‘Bize hiç benzemiyorlar’ ve ‘aynen bize benziyorlar’ – Avrupa merkezîyetçiliğinin iki tarafını gösteriyor. Şimdi buna hakikatin ortalarda bir yerde olduğu şeklinde karşı çıkılabilir – şöyle: herhangi bir şekilde bize benziyorlar, ama biraz da farklılar –, böylesi bir uzlaşa asıl meseleyi sisle örter. Her iki yazardan hiçbirisi, Avrupa Kimliği’ni bütün farklılıkların ve benzerliklerin ölçütü, evrensel standardı olarak yerleştirme gereğinden vazgeçmiyorlar. Hintliler bile (ya da Endonezyalılar, Perulular ya da Nijeryalılar dahi) kendilerini Avrupa Kimliğiyle ölçmek zorundalar. Avrupa merkezîyetçiliğinin gücü burada yatıyor.”²

Burada “Amerikan tarzı”nın da “Anglo-Amerikan” kavramı altında Avrupa Merkezîyetçiliği’ne eklenmesi pratik bakımdan doğru olabilir. Sonuçta bu merkezin ürünü olan sayısız düşünce, kavram, dünya görüşünün akademik tartışmaların ötesinde çeşitli yöntemlerle, medya ve iletişim teknolojileri aracılığıyla, etraflarında kamuoyu oluşturulan maddi birer “değer”e dönüştürüldüğünü söyleyebiliriz. “İnsan hakları” söyleminden tutun, demokrasi seviciliğe kadar uzanan bu “değerler” üzerinden meşruiyet zeminleri tesis edilerek iç ve dış savaşların kışkırtıldığı, ülkelerin işgal edildiği, toplum ve insanların çeşitli kategorilere tasnif edildiği, öteki algısının, yabancı düşmanlığının ve benzeri melanetlerin “-pro” ve “-kontra” söylemlerle yaygınlaştırıldığı gerçeğiyle karşı karşıyayız. Bu konularda “-kontra” yani karşıt; yani muhalif söylemlerin de aslında haksız bir meseleyi ya da yanlış bir dünya ve zaman kavrayışını meşrulaştırmak bakımından “-pro”; yani taraftar söylem kadar önemli bir işlev gördüğünü, yani bütünü iki parçadan oluştuğunu ayrıca belirtmek gerekiyor. Ya da yukarda aktardığım örnekte olduğu gibi, kendi kendisini “evrensel ölçüt” olarak tayin eden bir anlayış etrafında, varılacak uzlaşıların dahi asıl sorunu gizlediğini, asıl sorunun insanlığa yol gösterme iddiasındaki “merkez” anlayışından kaynaklandığını bir kez daha vurgulamakta yarar var.

Bütün bunlardan sonra dünyayı ve içinde yaşanan zamanı yanlış kavramanın hatta kavrayamamanın bile sanki kavrıyormuş gibi iş yaptığı; itibar gördüğü bir zamanda bulunduğumuzu söyleyebiliyoruz. Tarihte iletişim ve medya teknolojisinin henüz yaygınlık kazanmadığı dönemlerin insanları, zihinsel olarak korunaklı bir ortamda yaşıyorlardı. Ancak zamanımızda yaygınlık kazanan bu teknikler sayesinde, her gün bir yenisi pazarlanan yerli ve

² Michael Hardt, Antonio Negri: *Multitude, Krieg und Demokratie im Empire*. Campus Verlag, Frankfurt/New York, 2004, s. 148.

yabancı yapay siyasetbilim dehalarının, “*parlak*” profesörlerin, şöhretli gazetecilerin saçmalıkları karşısında insan zihninin korunabilmesi ancak istisnai bir durum arz ediyor.

Toparlayacak olursak: yalan yanlış olup olmadığına bakılmaksızın fikri özelliğin yaygınlaşarak tavan yapması, salt epistemolojik bir sorun olarak kalmıyor. Zamanımızı, güncel durumumuzu ya da toplumumuzu kavradığını iddia eden sayısız beyanatın oluşturduğu karmaşanın, toplumsal zeminde yaygınlık kazanmasıyla birlikte ağır etik sorunlar da baş gösteriyor. Söze pervasızca “*ben*” diye başlayabilen, herhangi bir epistemik tutarlılık kaygısı gütmeyen beyanatların sahipleri, karmaşa ortamına taşıdıkları su oranında ödüllendirildiklerinde, bu ödülün, iddialarının doğruluğu nedeniyle verildiğine inanmaları giderek şaşırtıcılığını yitiriyor. Son yıllarda ülkemizin yetiştirdiği kimi yazarların Batı’ya dönük yüzlerinde, üçüncü dünyalı olma ezikliğinin izlerini gizlemek için, kraldan fazla kralcı ifadelerle gündeme gelmeleri de bundandır.